

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 5, Sayı: 18, Eylül 2018, s. 9-25

Prof. Dr. Ayla GÖKMEN

Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü,
agokmen@uludag.edu.tr

FRANSIZ BASINI VE YAZARLARIN BAKIŞIYLA TÜRKİYE VE ATATÜRK: TANIKLAR VE İZLENİMLER¹

Özet

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Batı ile ilk resmi ilişkisini Fransız Devleti ile kurmuştur. On altıncı yüzyıldan itibaren iki ülke arasında gelişen askeri, siyasi ve özellikle ticari ilişkiler, dört asır boyunca, etkilerini dilsel, kültürel ve düşünsel alanlara da taşımış, karşılıklı etkileşim doğal bir süreklilik göstererek günümüze dek uzanmıştır. XIX. Yüzyıla dek, Batı tarafından negatif ve önyargılı, bu yüzyılda « exotisme » akımının da etkisiyle, özellikle Fransız yazar, seyyah ve entellektüelleri, ülkeyi bizzat ziyaret ederek, gözlemlerini, izlenim olarak algılanan bir Türkiye imgesini ve düşüncelerini eserlerinde yansıtarak bu olguyu tersine dönüştürmüşlerdir. Sırasıyla Lamartine, Gautier, Nerval ve Loti gibi yazarlar Türkiye’de geçmiş ve yaşamışlar, dönemin « Hasta adamı » olarak nitelendirilen Osmanlı Türkiye’sinin yenileşme hareketleri sürecinde, her biri gönüllerince oluşturdukları bir Türkiye imgesini ve sevgisini eserlerinde yansıtmışlar ve hatta bazıları Türkler tarafından « Türk dostu » olarak nitelendirilmişlerdir. Bu çalışmada, yirminci yüzyılın ilk yarısında, Fransız yazarların ve gazetecilerin, 1919 Kurtuluş savaşı sürecinde ve onu izleyen 1923 Cumhuriyet ilanı ile “Yeni Türkiye” nin kurucusu Atatürk’ün 1938 yılında ölümüne dek gerçekleştirmiş olduğu siyasal ve sosyal reformlara büyük bir duyarlılık göstererek, Atatürk ve eserine, dolayısıyla “Yeni Türkiye”ye yönelik bakış açıları ve tanıklıkları incelenecektir.

Anahtar sözcükler: Türk imgesi, Atatürk, Yeni Türkiye, Fransız Basını, Tanık yazarlar

¹ Bu makale, Hacettepe Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümünün 26-27 Nisan 2018 tarihlerinde düzenlediği XIII. Ulusal Frankofoni Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

TURKEY AND ATATÜRK FROM THE PERSPECTIVE OF THE FRENCH PRESS AND JOURNALISTS: TESTIMONIES AND IMPRESSIONS

Abstract

Turkey established its first official relation with the West with France during the Ottoman Empire in the 16th Century. The developing military, political, and trade relations in particular have had linguistic, cultural and philosophical effects as a result of the natural continuation of the mutual interaction over 400 years to the present day. Up until the 19th Century, the West had held negative and prejudiced views of Turkey. However, with the “exoticism” movement of this century, French writers, travellers and intellectuals in particular reversed these symbols and thoughts by reflecting in their works their own observations and impressions when they actually visited the country. During the period of the modernisation of the Ottoman Empire, a time in which it was considered as “the Sick Man”, writers such as Lamartine, Gautier, Nerval and Loti travelled and lived there, and each of them willingly reflected an image and a love of the country in their works. In fact, some of them were regarded as “Turcophiles” by the Turks. The aim of the current study is to examine the perspectives and testimonies of French writers and journalists regarding “Modern Turkey”, written with great sensitivity about the political and social reforms made by Atatürk, the founder of the country, from the Struggle for Independence of 1919, through the establishment of the Republic in 1923, and up to Atatürk’s death in 1938.

Key words: Symbol of the Turk, Atatürk, Modern Turkey, French press

GİRİŞ

Fransız edebiyatında Türkiye imgesi incelendiğinde, bu iki ülke arasında oluşan ilk imgenin kesinkes Haçlı savaşları döneminden kaynaklandığını gözlemleriz. Ortaçağda, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında gerçekleşen din savaşları, her iki topluluğun sosyal yaşam ve dini değerler açısından sahip oldukları önyargılar nedeniyle birbirine olumsuz bakmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu imgenin, daha çok da Fransızlar nezdinde ve edebiyatlarında, negatif unsurlar içererek, Ortaçağdan XX. Yüzyıldaki Birinci Dünya Savaşına dek aynı geleneksel tavrı yansıttığını açıkça söyleyebiliriz. Fransız yazarlar, XX. Yüzyılda da Türkiye’ye ilgi göstermiş ve Atatürk’ü, Bağımsızlık savaşı esnasında ve bu savaş sonucunda Cumhuriyeti kurarak, ülkede gerçekleştirdiği siyasi – toplumsal devrimlerine değin bakış açılarını, gözlemleriyle birlikte yaptıkları değerlendirmeleri, kısacası bir “Yeni Türkiye” imgesini eserlerinde ya da çeşitli türden yazılarıyla yansıtmışlardır. Ancak, bu dönemi ele almadan önce Fransız kamuoyunda ve Fransız edebiyatında oluşmuş olan “Eski Türkiye” imgesini hatırlatmak gerekir.

Haçlı savaşları döneminde “Müslüman” sözcüğü yerine “Sarrasins” sözcüğü veya “Païen-Kâfir”, ya da “Türk” kullanımı birbiriyle eşdeğerliydi. Fransız edebiyatının ünlü destanlarından “Chanson de Roland” bu adlandırmaları bize sıklıkla kullanıldığını göstermektedir. XVI. yüzyıldan itibaren ise, bu iki eşdeğerli sözcüğün kullanımının yerine, Osmanlı İmparatorluğunun, Arap topraklarında ve Avrupa’da yayılması ve Sultanların “Halife” sıfatını alması, sonuçta “Türk” sözcüğü “Arap” ya da “Müslüman” sözcüğüyle eşdeğerli

TİDSAD

kullanılmasına yol açmıştır. Bu kullanımın yanı sıra, “Türk” sözcüğü, imgelemlerde, “barbar”, “vahşi”, “acımasız”, “yırtıcı hayvan”, “şehvetkâr”, “cahil”, ve “fanatik” gibi diğer nitelermeleri de çağrıştırıyordu. Farklı bir dinin mensubu olan birinin barbar, yağmacı savaşçı olarak muamele edilmesine, sonuçta Hıristiyanlık düşmanı olarak görülmesine yeterliydi.

XVII.yüzyılda, bu coğrafyaya hiçbir gezi düzenlemeden, Osmanlı toplumuna özgü gelenekleri ve kültürel öğeleri kendi toplumlarına tanıtmaya amacı güden yazarlardan Scudery ve kızkardeşinin yazmış oldukları *İbrahim ya da l'illustre Bassa* romanı ile fantezist bir Türkiye imgesi yaratarak beğeni toplamıştır. Racine, *Bajazet* ile dönemin yönetiminde rol oynayan saray entrikalarını incelediğini ileri sürdüğü ünlü trajedisini gösterime sunarak Türkiye'ye ilgisiz kalmaz. Molière, “büyük Mamamouchi” sini icat etmiş ve kimi eserlerinde, *Le Bourgeois gentilhomme* gibi, Osmanlı Türklerine eleştirel bir gözle yaklaşmış, toplumun değerlerini küçümseyen alaycı bir dil kullanarak betimlemiştir. XVIII. yüzyıl Fransız yazarları ise aynı şekilde daha önce hiç gezmedikleri ve görmedikleri bir Osmanlı toplumu üzerine, tamamen düşsel, eserler vermeye devam etmişler, toplumun kültürel ve sosyal değerlerini, önyargılı bir tutumla, örneğin Voltaire, *Lettres Persans* ve *Dictionnaires Philosophiques* gibi yapıtlarında alaycı bir dille eleştirmişlerdir.

Asırlarca din düşmanlığı etkisiyle sosyal ve kültürel önyargılardan beslenen bu negatif özelliklerle oluşan “Türk” imgesi, XIX. Yüzyılda, her ne kadar kısmen olumsuz nitelermeler taşısa da, sonuç itibarıyla Fransız yazarları arasında iki farklı yaklaşım ve tutum sergilendiğini gözlemleriz. Bir yanda, artık gelenekselleşen bu negatif imajı, Türkiye'ye gitmeden, Türkleri tanımadan eserlerinde sürdüren yazarlar, öte yandan “ exotizm” akımının da etkisiyle “ insanlığın güneş beşiği” (Lamartine 1855: s. 15) addettikleri doğu topraklarını coşkuyla yüceltip, orada bilfiil seyahat edenler ve iletişim kuranlar olarak iki tavır belirlemektedir. Dolayısıyla, XIX.Yüzyıl, asırlar süren bu olumsuz imgenin, Batı'da hep “ötekileştirilen” bu kültürün algılanmasında, tanıma ve tanıtılmasında “düşsel” ya da “gerçekçi” olarak ifade bulunduğu, bununla birlikte geleneksel yaklaşımın kırılma noktasını simgeleyen bir yüzyıl olduğunu söylemek yanlış olmaz.

I. XIX Yüzyıl: Eski Türkiye imgesi ve Türk dostu Fransız yazarların geleneksele bakışı

XIX.yüzyıl romantik yazın'ının önemli izleklerinden “exotizm” ve bunun güçlü simgesi olan Doğu imgesi, yazarları ve düşünürleri sırasıyla yeni bir dünya arayışına yöneltir. Chateaubriand, Lamartine, Hugo, Flaubert, Gautier, Nerval, Loti gibi gezgin yazarlar, her biri ayrı ayrı Doğu'ya seyahat ederek, bu uygarlığa değin gözlemlerini, düşüncelerini eserlerinde yansıtanların en tanınanlarıdır. Bu yazarlar arasında, Lamartine ve Loti'nin, o döneme dek negatif algılanan bir Türkiye imgesinin kırılmasına katkıda bulunan iki yazar olduğunu söyleyebiliriz. Yerleri, eserlerinde övgüyle değerlendirdikleri ve gerçek samimi duygularla bağlandıkları Türkiye ve Türklerin nezdinde apayırdır. Dönemin «Hasta adamı» olarak nitelendirilen Osmanlı Türkiye'sinin yenileşme hareketleri sürecinde, gönüllerince oluşturdukları olumlu bir Türkiye imge ve sevgisini eserlerinde yansıtmışlar ve Türkler tarafından « Türk dostu » olarak nitelendirilmişlerdir

Osmanlı topraklarına, daha ziyade Doğu'ya ilk gezi düzenleyen XIX. yüzyıl Fransız yazarı Chateaubriand olarak kabul edebiliriz. Ancak, *l'itinéraire de Paris à Jerusalem* (1828) eserinin yazarı, henüz Osmanlıdan kopmayan doğu topraklarında gezmesine rağmen, görmüş ve tanık olmuş olduğu olayları, yaşantıları gerçeklikten uzak ve hatta kasten değiştirerek aktarmaktadır. Bu bağlamda, Chateaubriand'ı, eserinde, geleneksel negatif yaklaşımı temsil eden önyargılı yazarlar grubunda sayabiliriz

Bu negatif geleneksel Türk ve Türkiye imgesinin kırılmasına asıl vesile olan ve kendisine gerçek "Türk dostu" sıfatını kazandıran, ilk ve tek yazar, ünlü şair ve Devlet adamı Alphonse de Lamartine olduğunu belirtmemiz gerekir. Alphonse de Lamartine, 1832 ve 1850 yıllarında Türk topraklarına iki kez gelmiş, Türkler ve Türkiye'ye değin izlenimlerini, düşüncelerini, samimi duygularını ilkin 1835 yılında *Doğu Yolculuğu* ikincil olarak ta 1851 yılında yayımladığı *Yeni Doğu yolculuğu* eserlerinde aktarmış; 1854 yılında ise sekiz ciltlik *Türkiye Tarihi*'ni yazıp yayınlamıştır. Chateaubriand'tan sonra, onsekiz ay sürecek olan Doğu'ya yaptığı uzun bir gezide, ondan farklı olarak, özellikle de ege adaları ve Anadolu topraklarında İzmir, İstanbul, Edirne şehirlerini ziyaret ederek, üç ay gibi uzun bir süre kalan Lamartine, Türk halkı ve Osmanlı Devletinin sultanı ve seçkin kişileriyle yakın iletişim kuran ilk Fransız yazarıdır. Fransa'ya döndüğünde görüşlerini ve duygularını, aldığı notlarla, *Doğu Yolculuğu* eserinde aktaracaktır (1834). Bu eser; Türk insanın, cesur savaşçı, misafirperver, erdemli, hoşgörülü, soylu karakterinin ve törelerinin hayranlıkla yüceltildiği, topraklarının doğa güzelliklerinin olağanüstü betimlendiği, sanki usta bir ressamın fırçasıyla yapılmış tablolardan oluşan yüzlerce sayfayla doludur. Bu gezinin izleri, dönüşte, 1833-1848 yılları arasında, Macôn'dan milletvekili seçilen Lamartine'in politik yaşamında da kendisini daha çok duyuracaktır. Doğu ve siyaset bağlantısı, dönüşümlü olarak yaşamının son yıllarına dek sürecek ve 1850 yılında kendisini yine, "yaşamının son yıllarını geçirmek ve ölmek istediği, gönlündeki vatan" olarak kabul ettiği Türkiye topraklarına yöneltecektir. Lamartine'e, Sultan Abdul-Mecit tarafından işletilmek üzere bahşedilen İzmir civarındaki 20.000 hektarlık arazi vesilesiyle Türkiye'ye yapmış olduğu ikinci gezinin nedenlerini ve izlenimlerini *Doğuya yeni seyahat* (1852) adlı eserinde fevkalade bir üslupla aktaracaktır.

Lamartine'in Türklerle ilişkisinin giderek derinleşen boyutları dönemin ünlü "Doğu sorunu" çerçevesinde ileri görüşlü bir siyasetçi olarak Türkiye'nin konumuna getirdiği bakış açısı bugün dahi geçerliliğini yitirmemiştir. Doğu'da yaşadığı ve tanık olduğu siyasi olayları, Osmanlı Devletinin jeo-stratejik konumunun önemini, içine düşmüş olduğu zor durumu gözlemleyerek edinmiş olduğu deneyim ve bilgileri Meclis kürsülerinde 1834 yılından 1840 yılına dek söylevleri ile milletvekilleriyle paylaşır. Batı'nın ve Fransız Hükümetinin tavrını, Mısır-Osmanlı savaşı acımasızca eleştirerek yönlendirmeye çalışır. (Gökmen, A. 2018: ss.42-67). Birinci gezisinde Osmanlı Devlet yönetiminin "Halkının bunca niteliklerine rağmen, Türkiye'nin, bugün, gerçekte adı kalmıştır" (Discours 1834: s.31) söylemiyle çöktüğünü gözlemleyen Lamartine, Türkiye'yi kurtarmak için batılı müttefiklerin öngördüğü "Statüko", yani Türkiye'nin bütünlüğünü koruma projesini bir İngiltere-Rusya projesi olarak, bölüşme projesi olarak değerlendirir ve Avrupa'nın asıl yapılması gerekenlerin yerine, ikiyüzlü bir politika izlemesine" barış yerine savaş istiyorsunuz" diyerek karşı çıkar (s.60). Savaş, Lamartine'in ileri görüşüyle belirttiği gibi yüz yıl sonra çıkar. Türkiye, I.ci Dünya savaşında yenilirken Avrupalı müttefiklerce paylaşılacaktır.

TİDSAD

Her şeyden önce barış isteyen, Lamartine, Avrupa'nın şiddete başvurmasını ve saygı duyduğu, her fırsatta sevdiğini belirttiği bir ulusun yok olmasını istemediği için, ehveni şer olarak bilahare Statüko'yu benimser. Yanılgısı, Osmanlı Hükümetlerinin beceriksizliği, yasalarının, yönetim sistemlerinin bozukluğu nedeniyle artık yok olduğuna kanaat getirmesiydi. Bu yanılgıdan, zaten değişen düşünceleriyle, bu çok sevdiği ülkeye, ikinci kez 1850 yılında yapmış olduğu geziyle bütünüyle kurtulacak, reformlarla yenilenen "*Tanzimat*" Türkiye'sinde Batı uygarlığının değerlerinin yerleşmeye başladığını gözleriyle gördükten sonra, Türkiye'nin varoluşunun sürekliliğine inanarak, bütünlüğünün savunucusu olacaktır. *Türkiye Tarihi* (1854) işte bu nedenlerle kaleme alınır. Lamartine, bu devasal tarihin başyapıtı olarak değerlendirilen 38 sayfalık *Önsözü*'nde, Osmanlı İmparatorluğunun çöküş nedenlerini nesnel bir şekilde ortaya koyarak, Türkiye'yi "hür Avrupa'nın ve barışın garantisi" olarak değerlendirir. (Lamartine, 1861: s.38) Bu yapıtında Türklerin savunuculuğunu yapmasa da XIX.yüzyıla dek süren abartılı ve önyargılı Türk imgesini ilk kez yıkan, onu değiştiren bir yazardı. Türkleri gözü kapalı sevmeyen, yargılarında tarafsız, iyi ve kötü yanlarıyla değerlendiren ileri görüşlü bir Devlet adamı olmuştur.

Eserin *Önsöz*'ünde belirttiği gibi Türklerin asaletine yürekten inanmıştı: "Düşünceme göre, millet olarak, Türkler, bu engin imparatorluğun oluşturan milletler arasında, en asil olanıdır. Asaletleri alınlarında ve eylemlerinde yazılıdır, keşke iyi yasalarla oluşturulmuş, iyi bir yönetime sahip olsalardı" (*Önsöz*: s.5-6)

Sonuçta, ikinci gezi dönüşü, 1850 yılında, Sultan Abdul-Mecit'in, III. Selim'le başlayıp II. Mahmut'la devam eden reformlar sürecinde, Lamartine, öldüğüne inanılan bir milletin yeniden dirilişine tanık olmuş ve inanmıştır. *Doğuya yeni seyahat* "Nouveau voyage en Orient"(1852) eserinde, kehanetçe diyebileceğimiz söylemi, onun ne denli ileri görüşlü ve içten bir insan olduğunun kanıtıdır: "Bu millet, yetenekli bir dahi rehberliğinde, tarihinde, olağanüstü bir destan yazacak. Bir millet yok olmadıkça, onun içinde, inancında, halkın unsurlarında canlı olan bir deha'nın yaratacağı enerji gücüyle, onu yeniden sarsarak yeniden diriltmesi, yenileştirmesi ve şanlı bir değişime yöneltmesi vardır. Eğer gerçekten büyük insansa, milletin makûs kaderciliğini değiştirecektir" (1855: T.2, s.248). Lamartine, kuşkusuz bu dehayı, Mustafa Kemal olarak adlandıramazdı. Ancak tarih, büyük Atatürk'e, bir yüzyıl sonra, Lamartine'in çok arzu ettiği, dinamik devrimleri gerçekleştiren, küllerinden doğan, yepyeni bir Türkiye'yi kurma şansını nasip etti.

XIX.yüzyılın son çeyreği ve XX. Yüzyılın ilk yarısında köprü oluşturan, Türk toplumunu anlamaya ve tanımaya çalışan, ateşli "Türk dostu" olarak anılan iki önemli Fransız yazar göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Pierre Loti, diğeri ise Claude Farrère'dir. Bunlardan Pierre Loti, kendisinde hayal kırıklığı yaratan Hıristiyan inancından ve Batı değerlerinden uzaklaşıp, aradığı barış ve huzuru temsil ettiğine inandığı İslamiyet'in geleneksel, eski tarz yaşam biçiminde bulan, edebiyatın ünlü yazarlardan biridir. Türkiye, onun için, İslamiyet'in temel direğini oluşturmaktadır: "Her yerde bir dinginlik, akıp giden bu zaman karşısındaki kayıtsızlık, bu tevekkülcü ve hoş bilgelik, ancak ve ancak İslam ülkesinde bulunur" (Loti, 1949: s.91). Loti, romanlarında, ekzotik bir düşüncü olarak betimlediği eski İstanbul'un manzaralarında yaşanan eski, geleneksel yaşama tutkun, Halife-Sultanların Türkiye'sine hayran bir yazardır. Eserlerinde, kendisi için "huzurun ve barışın" timsali eski nesil Türkleri ve geçmişlerinin savunuculuğunu yapar. Türk sözcüğü, onun nezdinde" gerçek Türkler" dediği eski nesil Türkleri simgeler ve

TİDSAD

bunu açıkça ifade etmekten kaçınmaz.” Bu isimle “gerçek Türkleri” kastediyorum, Allaha şükür, onların sayıları oldukça yüksektir (...). Onların bizden birkaç yüzyıl geride kalmalarını asla eleştirmem, tam tersine, hayranlık duyuyorum”. Yeni nesil Türkler olarak tanımladığı halk tabakası için ise “Bunları, geçmişteki atalarını inkâr edenlerdir, daha ziyade bizim sahip olduğumuz modern yaşamın dengesizliğini, düzensizliğini ileri düzeye taşımak isteyenlerdir”(Koloğlu,1981: s. 59) söylemi, hangi Türkiye’yi yeğlediğini ortaya koymaktadır.

Türkler, Pierre Loti’yi, romanlarından ziyade, Balkan (1912-1913 ve Bağımsızlık savaşlarında Türkiye’nin haklarını, Batılı müttefiklerine karşı, lehinde savunmak için sarfettiği çabalarla tanımaktadır. Pierre Loti, neticede, Türkiye’yi o dönemde yok etmek, yıkmak isteyen batı zihniyetine karşı, gerek yazmış olduğu makaleler ve *Figaro* gazetesinde yayınladığı mektuplarla, kamuoyuna Türkleri ve Türkiye’nin davasını, gerçek özellikleriyle tanıtmak için yoğun bir kampanya gerçekleştirmiştir. En önemli hedeflerinden birisi de, Fransız basınının, hiçte hoş olmayan Türk aleyhtarlığının önüne geçmektir. Loti, 1913 yılında yayınlamış olduğu “La Turquie agonisante” (Can çekişen Türkiye) kitabında, Türkiye’nin içinde bulunmuş olduğu durum ve kaderine değin, “Türkiye yaşamını sürdüremeyecek” (s.32) ifadesi, kötümser bir bakış açısı sergilese de, 1919 yılında yayınladığı “*Les Alliées qu’il nous faudrait*” kitabında bu düşüncelerini düzeltir: Türkiye’yi işgal eden güçlere karşı gazetelerde çıkan yazılarıyla adeta meydan okur. 1 Kasım 1918 yılında” *L’Echos de Paris*” gazetesinde ki makalesinde şu satırları yazar: “Türklerin kendilerini yönetme haklarını ellerinden almak, 1914 yılında, savaş nedenin olmaktan öte, Rusya korkusuyla onu Almanya’nın kucağına atmak, anormal bir durumdur”(Koloğlu, 1981: s.62). Bununla birlikte Loti’nin Türkiye’nin kaderiyle ilgilenmesi, onun ülkesi Fransa - Osmanlı ilişkilerinde Fransız çıkarlarını göz önüne almadığını göstermez.

1912-1922 yılları arasında, Loti, Türklerin sesini Fransa’da duyurmak için aracılık yapan tek insan gibi görünse de, bunu tek başına gerçekleştirmemiştir. Bununla birlikte, ileri sürdüğü düşüncelerle, kalemiyle Avrupalıların, Fransızların yaklaşımlarını değiştirmekte katkısı olduğu söylenebilir. Bunun sonucunda Loti’nin çabaları, Fransa’nın İngiliz çıkarlarına hizmet etme politikasından vazgeçip, 20 Ekim 1920 de Ankara antlaşmasının imzalanmasına katkıda bulunduğu bir gerçektir. Bu hususla ilgili olarak, Orhan Koloğlu, Loti ailesinin arşivlerinde yaptığı incelemeler sonucu, iki yayınlanmamış mektubu ortaya çıkarmıştır. Birincisi, 5 Haziran 1919, tarihli, İtilaf devletlerinin Türkiye’yi işgalini şiddetle protesto eden 81 Türk aydını, gazeteci, general ile Mustafa Kemal’in imzalarını içeren mektup; diğeri ise 4 Eylül 1921’ de Türkiye Büyük Millet Meclisi, büyük şef ve Kumandan, Gazi Mustafa Kemal’in Loti’nin gayretlerini takdir eden ve onu “dost” olarak niteleyen şükran duygularını açıkladığı mektuptur: Türkiye Büyük Millet Meclisi Paris temsilcisinin dönüşü vesilesiyle kendisine tüm hizmetlerinden dolayı Türklerin bu Büyük ve Asil Dost’una minnet ve şükran duygularını sunmayı bir görev saymaktadır”(Koloğlu. S.69).

Loti, bir Türkiye yanlısı olarak, onca yıl sürdürdüğü mücadeleye rağmen, belleklerde, bir zamanların eski nesil Türklerini, Yeni nesil Türklerle, geleneksel İslam yaşamını ve törelerini Modern yaşam anlayışına tercih eden ve Türkiye’nin var oluşunu Fransız çıkarları çerçevesinde değerlendiren bir yazar olarak kalmaktadır.

Fransa’da “Türk dostu” olarak tanınan, İstanbul’a olan aşkları, denizci olmaları, İslam’a ve Doğu’ya olan tutkuları, Türklerden övgüyle söz etmeleri ve takma lakap kullanmaları gibi

birçok ortak özellikleriyle Loti'ye eş tutulan, Türkiye'ye samimi duygularla bağlanan diğer bir yazar ise Claude Farrère'dir. Türkiye'yi 6 kez ziyaret eden yazar, ilk uzun gezisini 1902-1904 yılları arasında, "Türk düşmanı" olarak gelip, kendi gözlemlerinin dışında, bu dönemde tanıştığı Loti'nin de etkisiyle, iki yılın sonunda "Türk dostu" ve hayranı olarak ülkesine döndüğü bilinmektedir (Güven, 2016: s.1385). Bunun üzerine Fransa'da, Türkiye üzerine kitaplar ve çok sayıda gazetelerde Türkiye lehine siyasi makaleler kaleme almıştır. Türkiye'nin sesini, davasını Fransız kamuoyunda duyurmaya, Türklere olan sevgisini, karakterlerinin güzelliğini ise coşkuyla yazılarında aktarmaya gayret etmiştir. Ancak, Farrère de, Loti gibi, eski Türkiye'yi, Halife- Sultanların Türkiye'sinin hayranıydı. "Antika" olarak nitelediği Türklerin yaşam biçimleri, kıyafetleri, töreleri, özellikle de Abdulhamit ve II. Abdul-Mecit'e beslediği güçlü sempati, bu ülkeyi çekici kılıyordu. 1950 yılında, Biblio Dergisinin Farrère'e ayırdığı sayıda : "Hangi şehirde yaşamak istersiniz? sorusuna, Farrère "—İstanbul'da, Sultanların zamanında ." diyerek yanıtlar. Bu da bize hangi Türkiye'yi tercih ettiğini açıkça göstermektedir.(Özçelebi, 1979, s.49)

Farrère'in eski Türkiye hayranlığı, kendini eserlerini hicri takvime göre tarihlemesinden anlaşılabilir; islam karşıtlarını kişisel düşmanları olarak görür, bu nedenle ede " Jön Türkler Devrimini" benimsemez, onları islamiyet'e karşı tutumlarından dolayı eleştirir (Dost Pınar, 2018: <https://tr.ambafranse.org/Eski-ve-Yeni-Turkiye-nin-dostu>). Farrère'i Balkan savaşlarından itibaren, I. Dünya savaşı, Milli Mücadele dönemi ve kurtuluş savaşı süresince, Loti ile aynı görüş ve utkular paylaşarak, Türkler lehine mücadelesini sürdürmüştür. İlk Türkiye lehine olan yazısını 17 Ekim 1912 de Balkanlar savaşı sırasında *L'Intransigeant* gazetesinde yayınladı; Müslümanların Selanik'te maruz oldukları kırımdan söz eder.

Daha sonra, 5-23 Haziran 1922 tarihleri arasında Farrère, Türkiye'ye yeniden gelir. Bu çok ses getiren bir gezi olur. İstanbul'da 13 gün geçiren yazar Padişah Vahdettin ile görüşür. Zira bu ziyaretinde, Loti'den farklı olarak Mustafa Kemal ile İzmit'te görüşecektir. Mustafa Kemal'in halkın önünde Farrère'in gelişi şerefine yaptığı konuşma ülkede büyük yankı uyandırır: "Farrère çok yaşa" sesleri ile her adımda saygı ve itibarlı bir sevgiye karşılır yazar, bu karşılıklı konuşmalardan ve bu gezideki gözlem ve duygulardan 1930 yılında yayınladığı *La Turquie ressuscitée* adlı kitabında söz eder: " Tarih, onun gibi, vatan kurtarıcılarını, daha doğrusu onu yeniden dirilttenleri, büyük adamları sayfasına kaydeder. Sevr anlaşmasından sonra, ben bile Türkiye'nin öldüğüne inanmışım. Öyle ki, bir adam çıktı, ve onu ölümler arasından çekip çıkartılmasını yönetti (Farrère, 1930: p.8). Farrère, bu seyahatten sonra kendini sadece Türk halkının dostu değil, Mustafa Kemalinde dostu olarak tanıtır.(Dost: <http://tr.ambafrance.org/Eski-veyeni-T-nin-dostu-Claudefarrere>, consultée 15.01.2018)

Aslında Farrère'in bu gezisinin gizli bir amacı vardır: Claude Farrère'i Mustafa Kemal ile görüşmeye yollayan İstanbul Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'dir. Farrère 'in görevi, Mustafa Kemal'in kurmayı düşündüğü siyasi rejim hakkında bilgi almak ve Lozan Anlaşması sonrası İttifak Devletlerinin teklif edebilecekleri koşulları tespit için Anadolu'ya bir araştırma komisyonu gönderme fikrini kabul ettirmektir. Farrère bu görevinden 1 Ekim 1922 tarihli Gaulois gazetesinde şöyle söz eder: İstanbul'a bir dış ilişkiler çerçevesinde görevlendirildim." Halbu ki, aynı gazetenin, 18 Temmuz 1922 tarihli sayısında şu satırları yazmıştı: "İtiraf etmeliyim ki, Anadolu gezimin hiçbir resmi yanı yoktur. Seyahatim bir büyük vatansever, bir

büyük adamı tanımak ve onu selamlamayı dilemekten başka amaç taşıyor.” (Anamur, 1986: s. 509)

Farrère’in son ziyareti 1931 yılında, yeni Başkent, Ankara’ya olacaktır. Önceleri Yaşa, varol nidaları ile karşılanan yazar, bu kez Türk basınında sessiz sedasız geçiştirilir. Bu sessizlik, doğal olarak Farrère’in tutumundan kaynaklanmaktadır. Zira Cumhuriyet’in 1923 yılında kurulmasından sonra, Atatürk’ün gerçekleştirmiş olduğu devrimlere Farrère karşı koymuş ve gazetelerdeki yazılarında sürekli olarak eleştirmiştir. Öyle ki Atatürk, bu tavırlarından dolayı, yazara nazik bir mektup yazarak, ona bir daha Türkiye’ye gelmesini kesinlikle yasaklamıştır. (Özçelebi 1979: s.115) Farrère bu olaydan 1953 yılında yayınladığı *Souvenirs* (Anılar) kitabında şöyle söz eder: Atatürk, 1923-1924 yıllarında, İslamiyete karşı tavır aldığı zaman Müslümanlara ve onlar için vazgeçilmez bir giysi süsü olan fesi yasakladığında, Osmanlı Hanedan ailesini sürgüne gönderdiğinde, ölüm fermanını imzalamıştı. Loti’yle birlikte, Türkleri sevenlerle tüm itirazlarımızı hangi hükümet olursa olsun, gönderiyoruz. Bu nedenle, olasıdır ki, Atatürk, ne beni ne de Loti’yi bir daha affetmedi”(s.212-213).

Farrère, Halifeliğin kaldırılmasını protesto eden ve Ankara hükümetine hakaret sayılabilen eleştirilerle, özellikle II. ci Abdülmecit’i Halife olarak övdüğü çok sayıda yazmış olduğu makalelerden sonra, yeni Türkiye ve Atatürk nezdinde gözden düşmüştür. 8 Mart 1924’te *L’échos de Paris* gazetesinde “Başiboş Halife” başlıklı makalesinde: “İslamiyet bozulmamıştır. Cahillerden oluşan Ankara meclisinin din adamlarına karşı fantezileri, ne Peygamberin, ne de Kuran’ın Sözü’nü değiştirebilir”. Tarihçi Bilal Şimşir, bu tavıra şu yorumu yapacaktır:” Hukuk, adalet ve Fransa’nın çıkarı için, Cumhuriyet hükümeti’ne bu göçebe Sultan Abdülmecit’i Fransa’ya kabul etmesi için adeta yalvarır” (Şimşir B, 1981: s. 503-507)) demektedir. Kendisi ile *La Liberté* gazetesine, 6 Mart 1924 ‘te yapılan bir söyleşide ise” Halife Abdülmecit’in Fransa’nın kucaklamasını ve ona ev sahipliğini sunması gerektiğini” söyler.

1930 yıllarında da süren tüm bu karşıt düşünceleri içeren söylemlerden sonra, Mustafa Kemal’in onun bir daha Türkiye’ye gelişini neden yasakladığını anlamak zor olmayacaktır. Bununla birlikte, Farrère, 1931 yılında Türkiye’ye gelir ve hatta “ çirkin, hüznü veren, çölümsü, bayağı” olarak nitelediği Ankara’ya gelir. Son seyahatini ise Ali Özçelebi’nin Willy Sperco’nun (1957: ss.76-77) eserinde de işaret ettiği gibi “1950 yılının Ağustos ayında” İstanbul’a yapar, ancak ülkenin insanları tarafından itibar görmez, sessizce geçiştirilir. (1979: s.55). Claude Farrère, her ne kadar sayısız kez, Türkleri ve Türkiye’yi çok sevdiğini söyleyip, Atatürk’ü, bir milleti büyük bir tehlikeden kurtaran “şanlı dost” olarak nitelese bile, yeni ve laik Türkiye’yi asla içine sindirememiştir. Onun sevdiği Türkiye, Loti gibi, Cumhuriyet öncesi, hayallerinde ve gönüllerinde bağlı oldukları eski, geleneksel ve teokratik bir Türkiye idi.

II. Cumhuriyet ilanı sonrası “Yeni Türkiye” imgesi: Atatürk’e ve devrimlerine bakış

II.1. Çağdaş Fransız gazeteci ve yazarların eserlerinde yücelen yeni Türkiye imgesi

İkinci grupta ele aldığımız yazarlar Türkiye’yi kurtuluş savaşı sonrası ve gerçekleştirilen reformlar sürecinde Türkiye’deki yaşama, çağdaşlaşma edimine bizzat tanıklık edenlerdir. Bu yazarlar ve gazeteciler, Mustafa Kemal Atatürk’ün Cumhuriyet’i kurmasından sonra, Türkiye’ye gelerek, Ankara’nın bu dönemlerdeki atmosferini yaşamış ve ülkede, eski imgesine

oranla, tamamen farklı bir Türkiye'ye gözlemlemişlerdir. Bu olumlu saptamalar, eserlerinin başlıklarına dahi yansımış, doğal olarak, yeni Türkiye imgesinin oluşumuna katkı yaparak, onları istisnasız bir biçimde, yeni Türkiye'nin yenilikçi kurucusu, Mustafa Kemal Atatürk'ü tanıtmaya yöneltmiştir. Dolayısıyla bu yazarların, Atatürk'ü nasıl ele aldıkları, yeni Türkiye'yi oluşturma girişimini ve devrimlerine değin düşüncelerini nasıl değerlendirdiklerini, izlenim ve yargılarını nasıl yansıttıklarını ortaya koyacağız. Ancak, bu başlıkta eser ve yazıları bulunan bütün yazarları eksiksiz ele almanın güçlüğü göz önüne alınırsa, bu dönemde aktif bir rol oynayan, alanlarında hayli yetkin olan Fransız gazeteci ve yazarların arasında en ilginç düşüncelere sahip olanların yaklaşımlarını ortaya koymak bize bütünsel bağlamda bir resim oluşturmamızda yararlı olacaktır.

Bu yazarların arasında en önemlilerinden biri, Türkiye uzmanı sayılan, kurtuluş savaşı sırasında ve daha sonraki dönemlerde Türkiye'e, hatta Ankara'ya birkaç kez giden, gazeteci ve yazar, Berthe Georges-Gaulis'tir. İkinci seyahatinde bizzat Mustafa Kemal tarafından davet edilmiştir. Türkiye ve bağımsızlık savaşı ile ilgili olarak dört kitap ve pek çok makaleye imza atmıştır. Kitapları; “*Le nationalisme Turc*”(1921), “*Angora-Constantinople-Londres*”(1922), “*La Nouvelle Turquie*”(1924), “*La ruine d'un Empire*” (1913), makaleleri içinden ise; “*Dix jours à Angora*” (Revue de Paris, 1924), “*Ce que sont les gens d'Ankara*” (*L'Opinion*, 1922), “*Angora et nationalisme turc*” (L'Echos de Paris, 1922), “*Conversation avec M.K. Pacha*” (L'Opinion, 1922) en belli başlı olanlarıdır.

Yazar, yazıları aracılığıyla Mustafa Kemal'in daha ziyade Anadolu halkıyla birlikte gerçekleştirdiği savaş girişiminin “milliyetçilik” niteliğine vurgu yapıyordu. Türkler'in yeni tanıştığı bu duyguyu “*Türklerin milliyetçiliği*” başlıklı eserinde şu ifadelerle belirtir: “Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal, kendi insanları ve Müslüman kitlelerince hayranlıkla karşılanmıştı. O, Türklerin nezdinde yeni olan duyguyu kişiselleştirerek, “*milli duygusunu*” harekete geçiriyordu. Tüm direniş tarihi bu duygu çerçevesinde dönecekti” (Georges-Gaulis, 1921: s. 56).

Ama Madame Gaulis'ten önce, Gaston Gaillard, bu niteliğin 1919-1920 yılında önemle vurgulayan yazar oldu. “*Les Turcs et L'Europe*” (Türkler ve Avrupa) başlıklı eserinde “bu milliyetçi hareket eski rejime karşı kendini açıkça yenileşme hareketi olarak ortaya koyuyordu” demektedir (1920: s. 78). Bununla birlikte, her iki yazar da Türkiye'nin geleceğini uzun süre islami bağlamda tassavur etseler de, Madame Gaulis bu kanaatinden 1922 yılında “*Mustafa Kemal Paşa ile konuşmalar*” başlıklı makalesinde uzaklaştığı görülür :“Ordu artık halife için değil, ama bağımsızlık için çarpışmaktadır” diyerek düşüncesini düzeltmeye gider (L'Opinion, 4 Mart 1922). Her iki yazarında kullanmış oldukları terminoloji söz konusu dönemdeki iki karşıt zihniyeti, eski/yeni olmak üzere belirtir niteliktedir. Bu karşıtlık, bundan böyle önce şehirler düzeyinde, öncelikle Ankara modern anlayışı, yeni Türkiye'yi simgelerken, İstanbul eski rejim ve anlayışın simdgesi olur. Bu nedenledir ki yazılarında kullanmış oldukları “*Angora*” ve “*La nouvelle Turquie*” gibi başlıkların seçimi rastlantısal değil, her biri verilen anlamı belirleyici olmuştur. Madame Gaulis eserinde Ankara'yı ve dolayısıyla Mustafa Kemal'in çabasını şöyle tanımlar: “*Ankara, Yasamacı bir fatihin eseridir (...)* Türk halkı, geçirdiği bu derin, milliyetçi, dönüşümü, insanüstü eylemle gerçekleştiren, tek bir insana borçludur”(Gaulis, 1924: s.271).

TİDSAD

Atatürk Türkiye'si döneminin yazar tanıkları arasında Le Comte Charles de Chambrun ve Albert Sarraut gibi büyükelçiler de bulunmaktadır. Söz konusu kişiler, Cumhuriyetin ilanı sürecinde, olayın milliyetçi karakteri hususunda Madame Gaulis ile aynı kanaati paylaşırken, bu durumu “siyasi bir devrim”olarak adlandırmışlardır. 1928 yılında büyükelçilik görevini yapan Charles de Chambrun, 1939 yılında yayınladığı “Atatürk et La Turquie nouvelle”(Atatürk ve yeni Türkiye) başlıklı eserinde görüşlerini şöyle ifade eder: “Türkiye’de görevde bulunduğum çeşitli süreler esnasında, herkesi şaşırtan, bütün öngörülerini yıkan siyasi bir devrime tanıklık ettim. Ne büyük bir değişiklik !” (Chambrun 1939: ss.7-8)

1925 yılında büyükelçilik görevini ifa eden Albert Sarraut ise, René Marchand ve Jean Deny'nin 1934 yılında yayınlamış oldukları “La Turquie Nouvelle” (Yeni Türkiye) başlıklı eserin *Önsöz*'ünde Chambrun ile hemen hemen aynı duygu ve düşünceleri ifade edecektir: Bir halkın yeniden canlanmasından hiçbir şey daha güzel olamaz. Mustafa Kemal halkını yeniden uyandırdı(...) Kemal'in Cumhuriyeti, Abdul-Hamid İmparatorluğunda yapıldığı tarzda, batılı güçlerle ne olabildi ne de ilişki kurmayı istedi.(...) Ankara'da bir Türk milli duygusunun yeniden doğmasına ve Avrupa kıtasına yeniden yönelişine şahit olmaktan çok mutluyum” (Marchand R, Deny J. 1934; ss.2-5)

Bu yazarlar için, Mustafa Kemal'i gözlemeden, onun kahramanca yaşamından, fizyonomisinin eşsiz ve saygın özelliklerinden bahsetmeden, Yeni Türkiye'nin tarihini ele almak mümkün değildi. Yapılan portrelerde, Mustafa Kemal'in gözleri en çok etkilenilen özellik olmuştur. Bu bağlamda, Albert Sarraut, “Mon ambassade en Turquie” adlı hatıratında, Mustafa Kemal'in bakışlarını olağan üstü betimlemesi ile ilk sırayı almaktadır: Mustafa Kemal'in ortaya çıkan en belirgin olan özelliği, bakışlarıdır: ince zekâsının yoğunlaşarak canlandırdığı hissedilen düşünce gücü, hafifçe kırışık ve hayli genişçe olan aydınlık alnından okunur. Fakat asıl mucize- abartısız ifadeyle- bakışlarıdır, onlarda, aydınlık ışıkların yumuşattığı çelik şimşek parıltıları art arda çakarak, etkileyiciliğinin büyümesini oluştururken, kendine özgüven üstünlüğünü de ortaya çıkarır. Bu kılı kırk yaran dikkatli, delici, keskin ve derinlere nüfuz eden bakışıyla, sizi aynı zamanda hem kendisine çeker hem de korkutur” (Sarraut, 1934: s. 212)

Edouard Herriot, Devlet adamı- yazar, Fransız Büyük Millet Meclisine başkanı seçilmeden önce, Atatürk'ün dostlarından biri olarak, yapmış olduğu işlere değin gözlemlerini 29 Kasım 1933 tarihli “De la vieille à la Nouvelle Turquie” konulu konferansında aktarırken, ,bakışlarından ne denli etkilendiğini ifade etmeden geçmez: “Onda en dikkati çeken, en çekici olan şey, uzağı gören, uzağı aydınlatan, bir iğne gibi delici, bir çelik gibi keskin bakışlı gözleridir.” (Herriot, 1934: s.132)

Mustafa Kemal'in kişiliğine gelince, aslında bütün yazarların eserlerinin baştan aşağı söz ettiği en önemli özelliğidir. Bunlardan bir kaçını bakış açılarının ilginçliği açısından örnekleyelim: Mme Gaulis onu, kendi deyimiyle “geleceği öngören”, kâhin (bilici) olarak nitelendirir: O halkını çok iyi tanıyor, boşluklarını ve kaynaklarını biliyor(...) O ileriye öngörebiliyor, yabancı mandasındaki saltanatın yıkılacağını düşünebiliyordu” (Gaulis, 1924: s.58) Claude Farrère, “Turqui réssuscitée” (Türkiye'nin yeniden dirilişi) adlı eserinde Mustafa Kemal'in kişiliğinin özelliklerinden birinin altını şu ifadelerle çizer: Bu adam, muhatapları konuşurken onları dinler

(...) Onca bakanların tersine, Mustafa Kemal Paşa, çok dinler, çok düşünür ve çok kısa cevap verir” (1930: s110-111)

Albert Sarraut onu “hayran olunacak bir kahraman, bir kurtarıcı, şanlı bir asker, bir numaralı devlet adamı” olarak nitelerken, K.S. Chantiche-Chandan ondan “*Türk mucizesi*”, “*bir peygamber*” ve dahası onda “askeri bir deha, bir numaralı devlet adamı, yorulmak bilmez bir çalışan, derinlere nüfuz eden bir psikolog, demokrat bir zihniyet” niteliklerini kendinde toplayan bir şahsiyet olarak söz eder (1929: s.101-107). Claude Renglet’in “40 millions de Turcs ou la Démocratie sauvage” eserinde “Tanrının yolladığı bir insan” (1977: s.45), René Marchand ise onu “*yüzyılın insanı*” olarak selamlarlar. Atatürk’ün kişiliğini öven yığınla sıfatlardan, “*devrimci, yenilikçi, eğitmen, kutlu şef*” ve dahası sıralanabilir. Ancak, bütün bu olumlu nitelikleri ön plana çıkaran yazarların arasında, bir de hiç hak etmediği “diktatör” sıfatı dikkatleri çeker.

Mustafa Kemal’in portesi genel hatlarıyla böyle çizilirken, reform çalışmaları söz konusu olduğunda, yazarlar, onun devrimci kişiliğini ön plana çıkararak, modern Türkiye’nin yeniden doğuşunu, bıkip usanmadan irdeleyecek ve yazılarında anlatacaklardır. Ne de olsa bütün bu reformların ilham sahibi, Cumhuriyet ilanından sonra bu yenilikleri gerçekleştiren kişi idi. Bu bağlamda, Paul Gentizon “*Mustafa Kemal ve uyanan Doğu*” (1929) başlıklı eserinde “Mustafa Kemal’in kişiliği Türkiye tarihini doldurmuş ve oluşturmuştur” değerlendirmesini yapar (1983: s.263). Chantiche-Chandan da aynı görüşü paylaşır ve “Yeni Cumhuriyet, Mustafa Kemal’in şahsi düşüncelerinin eseridir” görüşünü belirtir (1929: s.3).

Fransız yazarların yukarıda belirttiğimiz ifadelerinden, sosyal ve siyasi alanda gerçekleştirdiği devrimin tamamlanması sayesinde Atatürk’ü, yenilenen Türkiye ile ne denli özdeşleştirdikleri açıkça görülmektedir.

II.2. Devrim sürecine bakış ve kutuplaşmalar

Bu reformlar sürecinde Türkiye’deki yaşama tanık olan Fransız yazarlar ve gazeteciler, Türkiye’nin eski imajını değiştiren bu devrimlerin özellikleri ve önemi açısından hem fikir olduklarını belirtmemiz gerekir. Öncelikle bu art ardına gelen bu reformların, zamansal açıdan, çok hızlı gelişme gösterdiği hususunda şu ifadelerden anlaşılacağı gibi birleşirler; “beklenmedik değişim, sert bir allak bullak oluşum, şaşırtıcı bir uyanış, nefes kesen hız” gibi ifadeler kullanılır. Bununla birlikte, Mme Gaulis ve Maurice Pernot gibi, bazı yazarlar” Cumhurbaşkanı’nın bu girişimi beni hiç şaşırtmadı” (Pernot, 1927: s.319) diyerek bunun daha önceden tasarlandığını vurgular.

Reformlarla ilgili olarak birbirinden farklı görüşlere yer verseler de, Fransız yazar ve gazeteciler eserlerinde ve gazete sütunlarında onları özenle değerlendirmişlerdir. En çok ses getiren ve işlenen reformlar ise: 3 Mart 1924, Halifeliğin kaldırılması, Tekke ve zaviyelerin 1925 yılında kapatılması, 1928 yılında Kadın Hakları ve Latince karakterli alfabenin kabulü, 1926 yılında, Sivil anayasanın kabulü; 1928 yılında, laiklik prensibinin kabulü, uluslararası saat ve takvim kullanımı; 1931 yılında Türk Dil Kurumu ve 1932 yılında Türk Tarih Kurumlarının kuruluşu; kıyafet reformu gibi etkinlerdir. Bununla birlikte, bu reformlardan en çok ses getiren ve şimşekleri üstüne çeken ise “Halifeliği kaldırılması” konusudur.

TİDSAD

Halifeliğin kaldırılması, Fransız Basınında çok geniş yankı bulmuş, yazılan çok sayıda makalelerle Mustafa Kemal'in laiklik reformu ve vizyon'una değin pek çok analizler yapılmıştır.

Paris'te çıkan *L'Ère Nouvelle gazetesini*, 6 Mart 1924 tarihinde Olayı manşetten şöyle duyurur: Laikleşen yeni Türkiye. “ Halifeliğin kaldırılması İslamiyet için tarihî bir çığır açıyor.(...) Türkiye bugün, askeri olan asıl gerçek geleneğine dönmek için, dinsel geleneklerini terk ediyor. Zira bir Türk asla duygularıyla değil, aklı ile Müslüman olmuştur.”(B. N. Şimşir, op.cit. l'article de Raymond Colrat, s.144). Yazar makalesinde İslamiyet ve Katolik inanç sistemini karşılaştırarak “ İslamiyet tıpkı Katolik inançta olduğu gibi salt manevi bir güç olmuştur; siyasetle hiçbir alakası bulunmamaktadır. Milliyetçi duygu dayanışması dini duyguya egemen olduğu gün, halifelik, papalık gibi, geçmişin şanlı tanıkları, gelenekselin bekçileri arasında yer alacaktır” çıkarımını yapar(Colrat, s. 445-447)

Halifeliğin kaldırılması, gazetelerde, laikliğin bazı aydın görüşlü yazarlar tarafından açıkça analiz edildiği sayısız yorumlara yol açar. Gerçekten de, José le Boucher, 1929 yılında izlenimlerini *D'Angora à Vilna* (Ankara'dan Vilna'ya) başlıkla yayınladığı makalesinde, halifeliğin kaldırılmasının Türkiye'de sosyal yaşamın laikleşmesi karşısında halkın hiçbir tepki göstermemesini şaşkınlıkla karşıladığını saklamaz: “İslam'a saldırmak !” Mustafa Kemal'in cesur devrimlerinin içinde, bu kuşkusuz en şaşırtıcı olanıdır (...) Biz avrupalılar, bir müslümanı her şeyden önce bir fanatik olarak değerlendirmeye alıştığımız için, bu inanılmaz dirilişle gerçekleşen dinsel devrim şaşkınlık vericidir” değerlendirmesinde bulunur. (s.73)

Öte yandan, 5 Aralık 1938 tarihli *Etudes* gazetesinde, Louis Jalabert, alaycı bir üslupla sert bir değerlendirmede bulunur:” Kemal laikliği, çarçabuk, son derece aşırı bir biçimde radikalleştirdi. Neredeyse bir batılı milletinkinden daha laik bir Cumhuriyet kuracaktı”.

Bu örnekler çoğaltabilir. 1929 yılında *Miracle Turc* (Türk mucizesi) kitabını yazan Chantich-Chandan, halifeliğin kaldırılması reformunu “Kemalistlerin yetkinlikle tamamladığı en önemli reform” olarak değerlendirir. Bunların yanı sıra, daha objektif yaklaşımlarda belirtilmiştir. Paul Gentizon, *Mustafa Kemal Atatürk ou l'Orient en marche* (1929) başlıklı eserinde laikliğin gelişmesi konusundaki görüşlerini şöyle ifade eder: “Şüphesiz, halifeliğin kaldırılması, İslamiyet'i dini inanç olarak inkâr anlamına gelmez. Türkiye Cumhuriyeti, neticede, İslam'ı, bir sosyal kurum olarak ayırt etmektedir. (s.272) Bu gözlem söz konusu reformun niteliğini ve gerçekleştirilme amacını açık bir şekilde belirtmektedir.

Benoits-Mechin, *Mustafa Kemal ya da bir İmparatorluğun ölümü* başlıklı eserinde hilafetin kaldırılması ile ilgili nedenleri açıklamasını yapar: “Mustafa Kemal, birer birer, Türkiye'nin geçmişle bağlarını söküp atar. Bu bağlar arasında, kopartılması büyük yankılar uyandıran bir tane var ki, o da Halifelikti.(Gazi buna tolerans gösteremezdi. (...) Halkını bu bataklıktan çıkarmadıkça, Türkiye'yi batılı güçler arasında yer alabilecek bir millet yapamazdı” (1954: s.352) Benoit-Mechin'in bu satırları, bize doğal olarak geleneksel - islamî Türkiye'nin, yeni ve modern Türkiye ile kopuşunu ifade etmektedir.

Bazı Fransız yazarları şaşırtan diğer bir husus ise, Türkiye'deki bu değişimin hiçbir halk direnişiyle karşılaşmaması olmuştur. Chantich-Chandan'ın ifadesine göre “bu değişim halk tabakaları arsında hiçbir kargaşaya, ne de protestolara yol açmamıştır. (1929: ss.149) . Hiçbir

ciddi muhalefet, zira bir batı Devleti olmak isteyen, ama kendine has karakter özelliklerini de korumak isteyen bir halkın rızasıyla gerçekleşmiştir” (s. 189).

Phillipe de Zara, Atatürk ve onun izlediği yol-yönteme değin düşüncelerini, *Mustafa Kemal Dictateur*, başlıklı eserinde aktarırken çelişki içinde olduğunu gözlemleriz. Bu devrim girişiminin “milliyetçi” niteliğini tartışmasız bir biçimde kabul edip övgüler yağdırırken, bir o kadar da Türkiye'nin batılılaşmasını içine sindiremediğini gösteren ifadelerde bulunur. Zara, halkın rızasıyla yeni bir Devlet kurmanın gerekliliğini memnuniyetle karşılarken, Mustafa Kemal'in girişimini bir “dayatma” olarak nitelendirir ve eleştirir: “ Yeni bir Devlet kurmak gerekliydi. Böylesi bir proje halk ile halk tarafından gerçekleştirilmeliydi. Ne parti var, ne de siyasetçiler, sadece millet. Kafasında, yavaş yavaş, bir çeşit “demokrasi diktatörlüğünü” tasarlıyordu. Milliyetçi gruplar mantarlar gibi bitmeye başlamışlardı(...). Mustafa Kemal ve arkadaşları, bu milliyetçi yuvaları ortak bir eserde birleştirme konusunda uzlaştılar.(1936: s.249). Yazar, daha ileri sayfalarda, bu vatansever grubun çabasını “akılcı ve Hıristiyan geleneklerinin bir karışımı olan-batı düşünceleriyle yetmiş- yıkıntılarının üzerine inşa edilen ve Avrupa uygarlığına katılmayı isteyen yeni bir Devlet” olarak tanımlar. Bu devlet oluşumunu, savunmasını, bekasını tek bir dahi adama, Gazi Mustafa Kemal'e borçludur” (s.365). Zara, kemalist devrimin ana ilkelerinin hayata geçirilmesinin Türkiye'de ne denli ciddi önem arz ettiğini kabul etmekle birlikte, halifelikğin kaldırılması konusunda, Mustafa Kemal'i “ Bu Kur'ansal zorunluluğu kabul etme açısından dini inancı yeterince güçlü değildi, dindaşlarına Hıristiyan adetlerini dayatıyordu”(s. 243) diyerek haksız ve ağır bir yergide bulunması, yazarın bilgisizce yapılmış, kabul edilemez büyük bir hatası olarak nitelendirilebilir.

Mustafa Kemal'in diktatörlüğü gibi nazik bir hususta yazarlar muhtelif görüşler ortaya koymaktadır. Onu Hitler, faşist Stalin ile karşılaştıranlara karşı Marcel Clerget, bu nitelemelere karşı çıkararak, 1947 yılında yayınladığı kitabında düşüncelerini ” bir diktatör, evet ama ılımlı ve eğitici bir diktatör, Anayasanın demokrasi anlayışına bağlı, gerçek diktatörlükten kendi iradesiyle vazgeçen bir büyük Şef. Tam da bu nokta da Türk rejimi İtalyan faşizmi, Stalin Rusyası ya da Hitler'in Almanya'sından ayrılmaktadır.”(Clerget, 1947: s.197) diyerek açıklar. Yazara göre bu durum, Atatürk'ün prestijli kişiliği ve demokratik eğitimden yoksun bir ülkede iktidar olma tehlikesi gibi iki nedenden kaynaklanmaktadır. Charles Chambrun de, demokrasi konusunda, daha önce belirttiği gibi “ bütün bir milleti eğitmesi gerekiyordu !” söylemini pekiştirmektedir (1939: s 179).

Willy Sperco, yazmış olduğu *Mustafa kemal Atatürk* başlıklı kitabında, bu sorunsalı farklı bir yaklaşımla yanıtlar:” Hitler'in ve Moussoli'nin tersine Mustafa Kemal, kendine rağmen bir diktatördü (...), zira devleti, halkıyla beraber ve halkı sayesinde, yönetmeyi anlıyordu. Mustafa Kemal, en aydınlıkçı zihniyete ve ileri görüşlere sahip olma noktasında, Fransa'nın Jacques Banville, ya da Rusya'nın Pierre Le Grand'ı (Büyük Petro) gibi hareket etmişti” (1958: s. 151)

Paul Gentizon, Sperco'dan önce, 1929 yılında, Mustafa Kemal'in yeni Türkiye'si ile Rusya'nın Büyük Petros'un durumları arasında, iki yüzyıllık bir çağ farkı olmasına karşın, ilginç bir paralellik kurar: “ Kuşkusuz, bu iki şahsiyet arasında, iki yüzyıllık bir zaman farkıyla, kesin kes bir karşılaştırma yapmak söz konusu olamaz. Fakat her ikisinin de sosyal yaşamlarında ortaya koydukları etkinlikler açısından, Büyük Petro'nun XVI yüzyıl Ortodoks Rusya'sıyla, Mustafa Kemal'in XX ci yüzyılın başında ki Müslüman Türkiye'si arasında çok garip bir fizyonomik

benzerlik göstermektedir. Her ikisi de, rutine, hurafelere ve fanatikliğe karşı koymuşlardır.”(1929: s. 339-340) Gentizon karşılaştırmasına şöyle devam eder. “Rusya, Büyük Petro ile anarşik, barbar bir Devlet’ten modern bir millete dönüştü, yeni Türkiye ise, ilk kez, Mustafa Kemal ile, kendisini kımıldayamaz duruma getiren teokratik sargılarından kurtararak, batılı bir Devlet oldu” (s. 141-143)

Fransız basınının da, bu konu ile ilgili tartışmalara, özellikle 10 Kasım 1938 yılında Mustafa Kemal’in vefatının ardından, gazete sayfalarında geniş yer verdiğini gözlemlemekteyiz. 11 Kasım 1938 günü *Figaro* gazetesi: “O Hitler ya da Moussolini gibi değildi, iktidara gelen bir halk adamıydı, aynı zamanda totaliter olan bu Devlette diktatör sözcüğünün kullanılmamasına özen gösterilmiştir. Atatürk yeni Türkiye’nin ve aynı zamanda halkının bir eğitmenidir” demektedir (Vaner, 1981: s.279).

Kemalizm ile Hitler’in nazizimi, Moussolini’nin faşizmi tartışmalarına Robert de Beaublan, *L’illustration* gazetesine yazdığı makalede: “ Onunla, savaş-sonrası ilk diktatör yok olmuş, Moussolini ve Hitler ondan sonra gelmişlerdir. Bu üç adam arasında hireraşik açıdan kim büyüktür tartışmasını yapmak herhalde oldukça yersiz olacaktır.”(A.g.y, s.278)

Bu değerlendirmelerden, şüphesiz en hayal kırıklığı yaratan, Fransa’nın Ankara eski büyükelçisi Albert Kammerer’in gözlemidir. Adı geçen büyükelçi, 12 Kasım 1938 tarihinde *L’Excelsior* gazetesine bir makale gönderir ve orada, Mustafa Kemal’in ölümünü “Moussolini’in dünya sahnesine çıkmasından bir yıl önce, Hitler’in iktidarı ele geçirmesinden on yıl öncesi, onlara bir şekilde yol açarak, otoritenin ne demek olduğunu göstermiştir” söylemiyle değerlendirir.(Ibid, s.280)

Fransız büyükelçileri arasında, ünlü dilbilimci Jean Louis Bacqué-Grammont, Fransız diplomatlarının, özellikle de 1928 yılında büyükelçi olan Charles-Chambrun’un, dönemin Dışişleri Bakanlığının, reformlara, bilhassa da, Harf ve Alfabe devrimine kayıtsız kalmalarından duyduğu endişe ve kaygıyı, kaleme aldığı kimi makale ve mektuplarında dile getirerek, bu tutumları eleştirir. Bu makalelerden titizlikle hazırlayarak yayınladığı “Fransa’nın Türkiye Büyükelçiliği ve 1928 yılında yeni Alfabe’nin Kabulü” en dikkati çekendir (La France et La Turquie, Coll.Turcica, 1981). Grammont, ayrıca Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde muhafaza edilen Chambrun’un mektuplarını da yayımlar ve Mustafa Kemal’in devrimlerinin özünü anlamadıklarından şikayet ederek, bu reformların nasıl gerçekleştirildiğini açıklar. Bilhassa alfabenin oluşturulmasında, Mustafa Kemal’in, alfabe seçimini yaparken, Avrupa modellerinden esinlendiğini, ama özünde, Batı’yı referans almadan, tamamen arı Türkçe’ den olduğunu ve oluştuğunu belirtir.(s.238)

Oysa Atatürk’ü bir diktatör olarak gören eğilimlerin tersine, onu tamamen farklı değerlendiren çok sayıda yazarlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda, Edouard Herriot “ O hiç şüphesiz bir diktatör değil, ama bir cumhuriyetçi, sorumlu milletvekilleri ve Parlamento sistemine dayanan anayasal bir Cumhurbaşkanı’dır. Tüm becerisi de, devrim hareketini gerçekleştirirken yetkiyi Büyük Millet Meclisine vermesinden kaynaklanır. Bana göre, en üst düzeyde bir Devlet adamı tanımını hak etmektedir” (1934: s. 138). Maurice Pernot Atatürk’ü milli duyguların etkisiyle bir kanun adamı olarak değerlendirir. “Mustafa Kemal’in ülkesine kanunları getirip benimsetmesi ve batı uygarlığına sınırlarına taşıyabilmesi, yalnızca tek bir duygu, milliyetçi duygunun etkisiyle gerçekleşmiştir” (Pernot,1927: s.152).

TİDSAD

Willy Sperco, Mustafa Kemal'in diktatörlüğü konusunda endişelerin, batılılaşma çabasında olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin tek bir partiden oluşmasından kaynaklandığını ifade eder: "Mustafa Kemal'in yeni bir yaşam yaratma, tek kelimeyle "batılılaştırmak" istediği Türk halkına, gelenek ve göreneklerde yaptığı bu devrimleri kabul ettirmesi, ancak çok partili bir yapıdan oluşan Parlamento ile gerçekleşebilir" (1958: s. 156)Eğer Atatürk, demokrasiyi ülkesinde yerleştirmek istedi ise, bunu tek partili bir sistemi bir ideal olarak dayatmamış, ama geçici bir gereklilik olarak görmüştür. Çoğulculuğu demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak gören Mustafa Kemal'in, pek çok kez, ikinci bir parti kurma çabasına tarih tanıklık etmektedir. (Buraya Belge Koy) Neticede, Mustafa Kemal'in kurmaya çalıştığı rejimi totaliter olarak nitelendirmek kabul edilemez, ayrıca o dönemin koşulları ve konjektürü, çok partili bir rejim kurması için elverişli olmadığını göz önüne almak durumundayız.

Bununla birlikte, bazı Fransız yazarlar Türkiye'ye kuşkuyla yaklaşmış, Mustafa Kemal için hiç te hoş duygular beslememiştir. Türkiye'nin kaderi ve geleceğine değin kuşkulara Mustafa Kemal, kurduğu Rejimin ve gerçekleştirdiği Devrimlerinin yılmaz bekçileri olarak Türk gençliğini işaret ederek yanıt vermiştir. Kurduğu Cumhuriyet rejimi, ölümünden sonra, Anayasa kanunlarına göre ve kurulan çoklu sistemiyle normal seyrinde gelişerek devam etmiştir. Tarih bunun en büyük tanıtıdır.

Mustafa Kemal Atatürk daima saygı ve hayranlık uyandıran bir kişiliktir. Ölümünden sonra, Atatürk tarafından kabul edilerek, onu pek çok kez ziyaret eden gazeteci Noelle Noger, 26 Kasım 1938 tarihli *L'illustration* gazetesinde "Türklerin Ata"sına değin duygularını şöyle dile getirir: "Mustafa Kemal zamanımızın en büyük, belki de tüm zamanların en büyük insanlarından biridir." Bağımsızlık savaşında Türkiye'ye hasmı hane tavır alan *Journal des Débats* gazetesi, Atatürk'ün ölümüne 11 Kasım 1938 tarihinde, şu satırlarla yer verir: "Ölen bu insanın yazgısı, hareketiyle en çok tartışılan, ama cesur ve kesin kararlı kişiliğiyle, bu zamanların en olağanüstü olanlardan biridir (Vaner, 1981: s. 277).

IV. SONUÇ

Fransa-Türkiye arasındaki ilişkileri, asırlardır süren, ama dönem dönem gelgit gösteren ilişkiler olarak değerlendirebiliriz. Türkiye'yi seven, bizzat gelip yaşayarak, On dokuzuncu yüzyıldan itibaren, dönemlerinin tarihi olaylarına tanıklık yapan, batının olumsuz yargıları arasında, Türk davası lehinde hizmetler yapmış, kimi yazarlar "Türk dostu" olarak ünlenmiştir. Bu yazarların, Balkan savaşları ve Milli Mücadele dönemlerinde yazılarıyla ya da tutumları ile Türkiye'ye katkıları yadsınamaz. Ne var ki, ne Loti ne de Farrère, Türkiye sevgilerine rağmen, Halife-sultanlığın hüküm sürdüğü ama ıslah edilebilir eski, geleneksel ve teokratik bir Osmanlı – Türkiye Devleti yana bir bakış açısı sergilemeleri, Türkler nezdinde itibarlarının gölgelenmesine yol açmıştır. I. Dünya savaşıyla küçülmüş ama bağımsızlığını ve birliğini özellikle de yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk ve devrimleri dönemi ise Fransa'da olağanüstü ilgi görmüş, sayısız gazeteci, yazar, diplomat ve siyasetçi Türkiye'ye gelerek, bu olaylara tanıklık etmişler, hatta Atatürk ile mülâkatlar yapmışlardır.. Sonuçta, Atatürk ve devrimlerine değin olumlu veya olumsuz değerlendirmelerini, bakışlarını onlarca gazetede yayınlanan yüzlerce yazı ve eserlerinde yansıtmışlardır. Mustafa Kemal Atatürk'e gösterilen ilgi büyük olup, o'nu ve gerçekleştirmiş olduğu Yeni Türkiye Cumhuriyet eserini övgüyle ve hayranlıkla anmışlardır. Bu durum, Atatürk'ün 1938 yılında vefatı ile Fransız yazarlar ve Fransız basınında Atatürk ve

TİDSAD

devrimleri ile ilgili yapılan yayınlarla doruk noktasına ulaşmıştır. Loti ve Farrère'in tersine, yeni Türkiye'nin lehinde savunusunu yapmışlardır denilebilir.

Atatürk döneminden sonra, Türkiye- Fransa dostluk ilişkileri, günümüze kadar, geçmişte olduğu gibi siyasi alanda gelgitli yapısıyla sürdüğünü söylemek yanlış olmaz. Atatürk'ün önemseydiği Fransa'da, "yurtta sulh, cihanda sulh" savıyla Türkiye'yi konumlandığı Dünyada ve Türkiye'de Atatürk'ün ve mirasının belleklerdeki yeri bugün gereğince değerlendirilmekte midir? Ölüm ve doğum yıldönümlerinde düzenlenen bilimsel konferans ya da bu vesilelerle tek tük dünya ve Fransız yazarlarının, tarihçilerin dikkatini çekerek yazı ve eserlerinde anılan Atatürk, 17 Kasım 2017 tarihinde, Türkiye'nin üyesi olduğu NATO zirvesinde patlak veren bir skandalla gündeme gelmiştir. NATO Genel Sekreteri Stoltenberg'in özür dilediği olaya, Türk Silahlı Kuvvetlerinin açıklaması sert olur: "Norveç'te bulunan NATO Müşterek Harp Merkezi'nde 8-17 Kasım tarihleri arasında icra edilen Tatbikatın son safhasında "Karşıt Kuvvet" ülke liderleri fotoğrafları arasına Mustafa Kemal Atatürk'ün resminin yerleştirildiği, tatbikat içerikli sosyal medya çevrimi içinde ise Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın adına sahte hesap açılarak Karşıt Kuvvet liderini destekleyici ifadelere yer verildiği (...) tespit edilmiştir" (17.11. 2017, *Hürriyet*). Atatürk'ü, dolayısıyla Türkiye'yi "düşman" kesimine koyan bugünün çıkarıcı güçlerinin zihniyeti ile Türkiye'yi, stratejik konumundan ötürü, oldum olası yok etmek isteyen eski dünya zihniyetiyle örtüşmektedir. O halde, Batı yakasında, değişen bir şey yoktur. Bu durumu, yine Fransızların da "siyasi dahi" olarak niteledikleri Atatürk'ün dünyada yerini ve önemini belirten Alexandre Jevakoff'un *Kemal Atatürk, Les Chemins de l'Occident* başlıklı muazzam eserinde ifade ettiği öngörülü sözleriyle noktalayalım: " Atatürk, bu XX. yüzyılın devi, dün olduğu gibi bugünde Fas'tan İran'a dek uzanan Müslüman dünyasının içler acısı çekişmeleri ve özlemlerinin merkezinde kalmaya devam etmektedir"(1989: Postface).

KAYNAKLAR

- Anamur, H. 1986. *Les réformes d'Atatürk à travers les témoignages des écrivains français contemporains*, Actes de Colloque ; "Dela Révolution Française à la Turquie d'Atatürk", İstanbul-Paris: Ed. Isis
- Bacqué-Grammont, J.L 1981 *L'Ambassade de France en Turquie et l'Adoption du nouvel alphabet en 1928*, "La Turquie et La France à l'époque d'Atatürk", Varia Turcica, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları
- Boucher, J. 1929 *D'Angora à Vilna*, Paris: Prométhée
- Benoits-Mechin, J. 1954 *Mustafa Kemal ou la mort d'un empire*, Paris: Albin-Michel
- Clerget, M. 1947 *La Turquie, passé et présent*, Paris: Armand Colin
- Chambrun, Ch. 1939 *Atatürk et la Turquie nouvelle*, Paris: FernandSorlot
- Chantich-Chandan, K.S. (1929) *Le miracle turc*, Paris: Renaissance moderne
- Farrère, C. 1930 *Turquie ressuscitée*, Paris: Des cahiers libres

TİDSAD

- Farrère, C. 1953 *Souvenirs*, Paris: Fayard
- Gaulis, B.G. 1921 *Le nationalisme turc*, Paris: Plon-Nourrit
- Gaulis, B.G. 1924 *La Nouvelle Turquie*, Paris: Armand Colin
- Gentizon, P. 1929 *Mustafa Kemal Atatürk ou l'Orient en marche* Paris: Bossard
- Gentizon, P. 1994 *Mustafa Kemal Atatürk ve Uyanan Doğu*, Çeviren; Fethi Ülkü, Ankara: Bilgi yayınevi
- Gökmen, A. 1999. *La Turquie vue par Lamartine*, Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Vakfı Yayınları, No:127
- Gökmen, A. 2018 *Les Nouveaux Aspects de la Francophonie à Bursa*, “Un Problème intemporel du monde: La Question d'Orient, vue par Lamartine au XIX.S”, Mauritanie: Éditions des conseils européennes.
- Güven, C. 2016 *Milli Mücadele Döneminde Fransız yazarı Claude Farrère*, Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildiri Kitabı(II), Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları
- Herriot, E. 1934 *De la vieille à la nouvelle Turquie* (Conférence du 29 Novembre 1933), Paris: Edition Journal de l'Université des Annales
- Jevakoff , A. 1989. *Kemal Atatürk, Les Chemins de l'Occident*, Paris: Ed. Tallendier
- Koloğlu, O. 1981. *La Campagne de Pierre Loti en faveur de la Turquie pendant la guerre d'indépendance*, “La Turquie et La France à l'époque d'Atatürk”, *Varia Turcica* I, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları
- Lamartine de A. 1855. *Voyage en Orient*, Paris: Ed. Furne-Hachette
- Lamartine de A. 1877. *Nouveau voyage en Orient*, Paris: Ed. Calman Levy
- Lamartine, de A. 1861 *Histoire de la Turquie*, T. I-VIII. Paris: Ed. Adolphe Delahaye
- Loti, P. 1921 *Suprêmes visions d'Orient*, Paris: Calman-Lévy
- Loti, P. 1949 *Les Désenchantées*, Paris: Calman-Lévy
- Marchand, R.1927 *Le Réveil d'une race*, Paris: Nouvelle Société
- Özçelebi, A. 1979 *Claude Farrère et la Turquie*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Pernot, M. 1927 *La Nouvelle Turquie*, Paris: Nouvelle Société
- Renglet, C. 1977 *40 Millions Turcs et la Démocratie sauvage*, Paris-Bruxelles: Ed. Elsevier Séquoia
- Sarrault, A. 1981 *Mon ambassade en Turquie*, (Conférence du 27 Janvier 1953, prononcée à la Mairie du XVIème arrondissement de Paris), parue in “Atatürk, pensées et témoignage”, Ankara: Unesco yayınları

- Sperco, W. 1938 “*Lamartine et son domaine l’Asie-mineur*”, *Revue de France*, Paris:No.86, p.407- 436
- şimşir, B.N. 1981 *Presse Etrangère sur Atatırk*, “La Turquie et La France à l’époque d’Atatırk”, *Varia Turcica*, Ankara: Tırk Tarih Kurumu yayınları
- Tongas, G. 1937 *Atatırk et le vrai visage de la Turquie nouvelle*, Paris: Paul Geuthner
- Vaner, S. 1981 *Bilan du régime républicain Turc dans la Presse Française*, “La Turquie et La France à l’époque d’Atatırk”, *Varia Turcica*, Ankara: Tırk Tarih Kurumu yayınları
- Zara, Ph. 1936 *Mustafa Kemal Dictateur*, Paris: Fernant Sorlot